

6. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Мельничук Ольга Федорівна. – Київ, 2015. – 459 с.

7. Романенко К. М. Конституційне право громадянина на освіту в Україні: стан і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Романенко К. М. – Харків, 2008. – 20 с.

8. Хазов Е. Н. Конституционные гарантии прав и свобод человека и гражданина в России: теоретические основы и проблемы реализации : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Хазов Евгений Николаевич ; Моск. ун-т МВД России. – М., 2011. – 64 с.

9. Шаповал Р. В. Освітня діяльність в Україні: адміністративно-правове дослідження : монографія / Р. В. Шаповал. – Харків : Золота миля, 2011. – 347 с.

Пряміцин В. Ю. Суб'єкти гарантування реалізації права на вищу освіту

У статті досліджуються гарантії права на вищу освіту. Визначені основні суб'єкти гарантування реалізації права на вищу освіту, розкрито їх повноваження. Наведені способи вдосконалення гарантування права на вищу освіту основними суб'єктами.

Ключові слова: право на вищу освіту, гарантії, суб'єкти гарантування.

Прямыцын В. Ю. Субъекты гарантирования реализации права на высшее образование

В статье исследуются гарантии права на высшее образование. Определены основные субъекты обеспечения реализации права на высшее образование, раскрыты их полномочия. Приведены способы совершенствования обеспечения права на высшее образование основными субъектами.

Ключевые слова: право на высшее образование, гарантии, субъекты гарантирования.

Pryamitsyn V. Subjects guaranteeing the realization of the right to higher education

The article deals with guarantees the right to higher education. Determined the basic subjects of the guarantee of the right to higher education, revealed their powers. Listed ways of improving the guarantee of the right to higher education in basic subjects.

Key words: law on higher education, guarantees, guaranteeing subjects.

УДК 340.153; 340.13/14; 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)

*Євген Вікторович Ромінський,
науковий співробітник відділу
історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

**ПАМ'ЯТКИ ПРАВА
СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПРОТОДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ
V ст. – третьої чверті X ст.**

Почати слід із пояснення назви статті. Нею ми продовжуємо цикл публікацій, присвячених пам'яткам права Давньої Русі княжої доби (X–XIV ст.) [1]. Використання терміна «русь» у будь-якому значенні для цієї доби є вельми спірним. Досі в науці немає єдності щодо як походження слова, так і власне того, що воно в названу добу позначало. Крім того, доба, відома також як племенна, оскільки саме про «племена» як певні об'єднання слов'ян написано у так званій «Повісті временних літ», не може бути отожднана лише з «руссю», незалежно від того, вкладаємо ми в це слово значення територіальне, антропологічне чи політичне. За цих умов слід піднятися на більш загальний щабель конкретизації та оглянути загалом племена східних слов'ян з погляду розвитку їх права та створення ними певних правових пам'яток.

Відразу слід дати відповідь на запитання про саму потребу у висвітленні названого вище кола пам'яток, адже головний інтерес нашого дослідження становлять саме пам'ятки права Давньої Русі княжої доби (X–XIV ст.), тобто пов'язані з певними процесами становлення і розвитку правових пам'яток державного утворення з центром у Києві, відомого за межами самого цього утворення переважно під назвою Русі. Почати слід із проблематики міжнародних договорів Візантії та Русі. Хоча вони укладалися київськими князями, але охоплювали, власне, інтереси досить широкого кола східнослов'янських спільнот, що перебували у певній залежності від Києва. Відповідно, відкритим є і питання впливу окремих місцевих правових традицій на формування текстів цих договорів. Тому розглядати їх слід саме в загальному комплексі східнослов'янського державно-правового спадку, а не лише в контексті киево-руського державного утворення. У цьому питанні ми загалом відходимо від існуючої традиції, в якій цей самий спадок розглядається переважно в контексті формування так званої Київської Русі [2]. Далі слід зупинитися на самій проблематиці відомостей про правові пам'ятки як ранньої Русі, так і східнослов'янських земель загалом у контексті пізніших пам'яток, поява яких впевнено датується, власне, X–XIV ст.

Дослідження з історії права східних слов'ян IX–X ст. досить нечисленні. Загальна підсумовуюча праця взагалі одна – це монографія І. Петрова про державу і право Давньої Русі (759–980 pp.) [3]. Дуже цікава за змістом, залучає велике коло джерел, зокрема археологічних, однак спрямована переважно на історію розвитку суспільства та держави, а не права. Крім того, видання відзначають значний модернізм в описанні реалій VIII–X ст. та пристрась до недостатньо аргументованих висновків, як то твердження, що вже з початку X ст. у Давній Русі діяв єдиний писаний звід права [3, с. 221–225]. Серед інших праць слід передусім назвати дослідження з історії, а фактично реконструкції можливого тексту так званого Закону руського, здійснене М. Свердловим [4]. Воно виходить далеко за межі названої теми і, власне, є оглядом відомостей про право східних слов'ян X ст. та спробою реконструкції деяких його положень.

Окрему проблему становить джерельна база нашого дослідження. Зазвичай огляд пам'яток пов'язаний з аналізом певних правових актів. Однак щодо досліджуваної доби нам доступні, за незначними винятками, про яке буде йтися наприкінці статті, лише нарративні джерела. Перш за все, це хроніки та аннали різного походження, а також стародавні середньовічні історичні праці. Така постановка проблеми може видатися досить незвичною, адже ті ж такі договори Русі з Візантією, беззаперечно, включаються до числа пам'яток давньоруського права [2]. Втім, спеціальні дослідження вже переконливо довели, що той текст, що увійшов до «Повісті временних літ», є не лише перекладом [5], а й, імовірно, перекладом не власне текстів договорів, а певних візантійських історичних праць, до складу яких входили в певному вигляді тексти договорів [6].

Ще більш ускладнює ситуацію стан основного джерела – «Повісті временних літ». Нині наукова спільнота отримує все більше підтверджень того, що протограф тексту документа, який знайшов вираження у текстах Іпатіївського та Лаврентіївського літописів, слід датувати ледь не початком XIV ст. Це і проблема датування давньоруського перекладу «Книги Йосиппон», і можливі запозичення з перекладу «Історії Іудейської війни» Й. Флавія, створеного не раніше XI–XII ст., та праці Г. Кедріна, час поширення та перекладу якої на Русі нині маловивчені. Втім, все це цілковито окремі питання, які лише підкреслюють ненадійність та яскраву нарративність такого джерела, як «Повість временних літ».

Серед інших джерел слід назвати праці, пов'язані з іменами таких візантійських діячів, як Прокопій Кесарійський, Маврикій, Лев Диякон та Костянтин Багрянородний, а також мусульманських учених Ібн-Русте, Ібн-Фадлана, Гардізі тощо.

Найдавніші згадки про правові норми східних слов'ян стосуються антів та склавинів. Зокрема, Прокопій Кесарійський пише про те, що ант, куплений як раб в іноземців, повернувшись на батьківщину, стає вільним за місцевими законами [7, с. 70–74]. Імператор Маврикій у книзі «Стратегікон» теж звертає увагу на особливості положення полонених в антів та склавинів: «Тих же кого беруть вони в полон, вони не тримають у рабстві нескінчений час, як інші племена, але визначивши для тих певний термін, надають їм можливість або повернутися додому за певний викуп, або лишитися серед них як вільним людям» [7, с. 95]. Ці звістки цікаві тим, що гарно перегукуються із відомостями нарративів та актів XII–XIII ст. щодо положення військовополонених на Русі. Давньоруська традиція полягала в обміні полоненими у разі укладення миру між сторонами, а у тих випадках, коли полонені залишалися на Русі, їх правовий статус з погляду самих русів був кардинально іншим, ніж у рабів, цілком вкладаючись у те, що про полонених в антів і склавинів писав імператор Маврикій.

Деякі з описів правових норм слов'ян видаються досить несподіваними. Так, Ібн-Русте розповідає, що якщо господар слов'ян упіймає в своїй державі крадія, то наказує удавити його або віддати під нагляд одного з державців у відділених частинах країни [8, с. 47]. Близькі звістки і Гардізі: якщо схоплять злочинця, забирають його майно, а його самого відсилають на околиці держави і там карають [8, с. 58]. А так це описано у Ібн-Фадлана: якщо вони спіймають крадія або грабіжника, то вони відведуть його до високого товстого дерева, пов'яжуть на шию міцну мотузку і повісять на ній навечно, допоки тіло не розвалиться на шматки від вітру та дощів [8, с. 71].

Натомість інші згадки цілком відповідають тому, що відомо про право пізнішої княжої доби. Так, Гардізі повідомляє про такі традиції в сімейному праві: якщо наречена після одруження виявиться вже займаною, то її можуть продати в рабство. Дружину, яку піймали на зраді чоловіку, останній може карати на смерть [8, с. 58].

Цікаво, що з відомостей мусульманських і візантійських авторів, ми маємо значно більше відомостей про роль «поля», себто поединку у судовій справі, на Русі ніж з давньоруських актів, в яких «поле» лише згадується. Зокрема, зазначається, що якщо хтось ініціює судовий розгляд, то кличе іншого в суд до господаря, перед котрим сторони і викладають справу. Якщо обидві сторони не погоджуються із вироком господаря, то за його словом справу вирішують двоєм на меч: чий меч гостріший, той і виграє. На такий двобій приходять озброєні родичі. Потому супротивники б'ються і хто перемагає – той правий [7, с. 209; 8, с. 49, 59].

Переважно з іноземних джерел знаємо ми і про договори, якими об'єднували навколо Києва та Новгороду давньоруські князі окремі східнослов'янські землі у IX–X ст. Руські літописи обмежуються загальними словами про «покладення дані» руськими князями на ті чи інші племена. Натомість важливим джерелом із цієї проблеми є твір «Про управління імперією» візантійського імператора Костянтина Багрянородного, в якому неодноразово говориться про «пактіотів» слов'ян (Новгород) та русі (Київ) [7, с. 160]. Пактіотами у Візантії називали держави, з якими були укладені союзницькі договори, зокрема данницькі. Можна стверджувати, що в цей час навколо двох первісних центрів Русі формувався союз фактично незалежних земель, об'єднаних загальними економічними та військовими інтересами. Брак докладніших відомостей не дає змогу належним чином дослідити ці договори і, відповідно, впевнено стверджувати про наявність певної єдиної традиції, що йде від договорів новгородських і київських князів із племенами-пактіотами до пізніших давньоруських міжкнязівських договорів, однак припускати таку тяглість традиції ми можемо.

Враховуючи сказане на початку статті, власне, до візантійських джерел нас відсилає й проблематика договорів Русі та Візантії. Бодай саме грецькі джерела переважно і не зберегли до сьогодні згадки про їх зміст. Договори Русі з Візантією, або ж договори русі з греками – під цим визначенням зазвичай розуміють чотири договори, укладені у X ст. між Руссю та Візантією, тексти яких вміщено у «Повісті временних літ». Слід зауважити, що цими чотирма договорами не вичерпуються договірні відносини між двома країнами, однак щодо інших договорів досліджуваної доби ми загалом не маємо жодних відомостей, окрім факту їх укладення. Зокрема, мирні договори між правителями Візантії та Русі уклалися щонайменше з 867 р. – події, згаданої патріархом Фотієм, а його пізніший продовжувач згадує про декілька договорів, укладених у часи правління імператора Василя I (867–886 роки правління) [7, с. 178].

Ми розглядаємо чотири договори (907 р., 911 р., 944 р. та 972 р.) як самостійні пам'ятки. Хоча формально такими вони не є, оскільки дійшли до нас як частина опису певних історичних подій, вміщеного в наративний твір історичного характеру («Повість временних літ»). Ми загалом підтримуємо позицію грецької дослідниці Я. Катсовської-Малігуді щодо залежності так званих текстів договорів від інформації про історичні події, яка їх оточує і, відповідно, про їх переклад до «Повісті временних літ» не з оригіналів чи копій, власне, самих договорів, а ретрансляційно через певний описовий твір, складений на грецькій мові [6]. З огляду на складний характер відповідних річних статей «Повісті временних літ», де вміщено «тексти», їх насиченість звітками різного походження, наразі неможливо говорити про названі чотири договори як про власне акти. «Повість временних літ» донесла до нас лише певний опис договорів. З огляду на це, значною мірою втрачає гостроту і полеміка про кількість договорів (дискусія про штучність договору 907 р.), і точну дату їх походження (існує припущення про те, що реально договори, розміщені під 907 та 911 рр., відносяться до IX ст.) тощо.

Щоб там не було, договори містять виключно важливу інформацію про міжнародні відносини у Причорноморському регіоні в X ст. та є безцінним джерелом інформації про державний устрій та правову культуру державного утворення східних слов'ян зі столицею у місті Києві. Щодо правових положень договорів вже багато століть точаться палкі дискусії. Одне з найпопулярніших питань – це питання про те, на якому, візантійському, руському, або якомусь іншому праві формувалися норми договорів. Не можна не згадати і досить поширену позицію про те, що право договорів не належало правовій традиції ані Візантії, ані Київської Русі, вірогідно першим виразником якої був видатний цивіліст Г. Шершеневич [9, с. 6].

Як би там не було, для нас принциповим є те, що: 1) норми низки правових положень договорів збігаються із положенням так званої «Руської Правди», що дає змогу спробувати реконструювати бодай певні правові норми досліджуваної доби (див. далі про «Закон руський»); 2) загальна конструкція, стилістика та деякі положення договорів збігаються із пізнішими договорами давньоруських князівств із прибалтійськими містами, островом Готланд та скандинавськими країнами (недарма певний час договори русі з греками вважалися підробками на основі цих пам'яток пізнішого часу), що дає можливість прослідкувати тяглість певної традиції в міжнародному праві, притаманну власне східнослов'янській державності; 3) договори містять певні положення візантійського права, які пізніше тим чи іншим шляхом поширилися і в східнослов'янських правових пам'ятках XI–XIV ст., що, знову ж таки, свідчить про тяглість традиції залучення до правового масиву Русі іноземних перекладних правових актів.

Від договорів між Київською Руссю та Візантією прямий шлях до так званого Закону руського. Ця назва вживається у текстах названих договорів і залежно від контексту позначає як те, що названа норма походить із руського права, так і те, що певні дії стануться за правом Русі. Текст «Закону руського» до нас не дійшов. Немає й інших звісток про нього. Імовірно, що таке словосполучення виникло у результаті щонайменше подвійного перекладу і навряд чи первинно позначало певну власну назву, не говорячи вже про певний акт. Проте низка дослідників підтримує позицію про те, що Закон руський був назвою цілком самостійного кола правових норм звичаєвого права, або й навіть першим писаним кодексом

давньоруської держави [3, с. 221]. Фактично існує лише одне комплексне дослідження «Закону руського» як пам'ятки права – це згадана вище однойменна праця М. Свердлова [4]. Втім, маємо повторити, що все це не більш ніж реконструкція на досить спірній базі.

Також із текстами «Повісті временних літ» і «Новгородського першого літопису» пов'язана низка згадок інших давніх правових актів. Це і міжнародні договори, і акти місцевого правотворення. Найбільш відомими, звісно, є згадки про видання княгинею Ольгою «Уставів» та «Уроків». У пізнішу добу нам дійсно відомі правові акти, які позначалися такими словами. Зокрема, слово «устав» («оустав») було традиційним на Русі для позначення правового акта [10]. Втім, формула, викладена в «Повісті временних літ» молодшої редакції під 946 р. «уставляющи уставы и урокы; и суть становища ея и ловаща» [11, с. 114], може позначити і лише повну підвладність древлянських земель Ользі, а не результати правотворчої діяльності.

Такі твердження маємо і про інші акти. Як приклад наведемо згадку про перший мир із печенігами: «Приидоша Печенеги первое на Рускую землю, и створивше миръ съ Игоремъ» (стлб. 32) [12]. І знов таки, інтерес наш до цих, невідомих за текстами, пам'яток права пов'язаний із тим, що в пізнішу добу ми маємо їх величезну кількість, зокрема і повнотекстові акти, і більш чи менш повні описи.

Слід сказати декілька слів і про можливий ряд, себто договір між Рюриком і словенами та іншими народами, які його запросили: «иже бы волоелъ нами и рядиль по ряду по праву» (стлб. 14) [12]. Історія запрошення належить до найдавнішої частини літописів. Час створення цієї частини літопису та ступінь її співвідношення між символізмом, міфічністю та історичною реальністю є об'єктом значної наукової дискусії, яку немає жодного сенсу тут наводити. Зазначимо лише, що для літописця кінця XI – початку XII ст., а також для читача тієї ж та новішої доби, щонайменше до середини XIV ст. реалістичність такої договірної практики була цілком припустимою, оскільки в цей час подібні договори князі укладали з населенням (фактично – з елітою) своїх земель постійно [13; 14].

Наприкінці маємо зупинитися на двох цілком справжніх пам'ятках: «Законі судному людем» [15] та «Варязькій правді», більш відомій під назвами «Закони англів та варринів або Тюринзька правда» («*Lex Angliorum et Werinorum*» або «*Lex Thuringorum*») [16]. На перший погляд вони не мають жодного стосунку до східнослов'янських державних утворень V – третьої чверті X ст. Обидві вони виникли у IX ст. на Півдні (перша) чи Північно-Заході (друга) Європи. Однак є обставини, які вимагають їх згадати.

«Закон судний людем» – вкрай важлива для східних слов'ян пам'ятка. Достатньо вказати, що зазвичай списки «Руської Правди» та «Законі судному людем» не просто вміщені в одних книгах світського, церковного чи церковно-світського правового характеру, а й поряд. Зокрема, слід вказати, що «Закон судному людем» короткої редакції, який і є пам'яткою IX ст., є частиною такої суто світської пам'ятки, як так званий «Пушкінський збірник». «Закон судному людем» поширеної редакції взагалі є власне місцевим давньоруським твором [17]. Раніше ми вже звертали до цієї особливої риси співжиття «Руської Правди» та «Законі судному людем» [18].

Головним у контексті цього дослідження є питання про можливість поширення «Закону судному людем» на теренах державних утворень східних слов'ян у добу до хрещення. Тут слід чітко визначити, що згадок про таке у науковий обіг не введено. Втім, слід враховувати те, що сам «Закон судному людем» був створений для використання саме слов'янами, зокрема і тими, які ще не стали християнами чи були навернені нещодавно [19]. З відомостей історичних джерел ми знаємо про широкі військові союзницькі контакти Київської Русі та Візантії. Та й власне знаємо про це і зі змісту договорів Русі з Візантією. За таких умов ця пам'ятка цілком могла потрапити на землі східних слов'ян за ті більш ніж сто років, які контактували і взаємодіяли Візантія і Київська Русь. Про давність її появи має свідчити і її статус на цих землях у подальшому. Втім, це лише припущення.

«Варязька правда» цікава нам іншим. Якщо припустити, що свідчення літописного тексту про поселення народів русь та варяги серед англів, готів (ютів), германців, свеїв тощо (стлб. 4) [12], то як не згадати, що країні західні слов'янські племена, зокрема і варрини, жили на кордоні Ютландського півострову, тобто поряд із тими самими англами, ютами (в латинській мові тоді готи і юти писалося однаково), німцями, свеями тощо. Якщо назва «русь» є етнічною і пов'язана з певними західнослов'янськими племенами, то цілком логічно, що саме ця народність у часи до прибуття з Рюриком до словен могла бути у Нортальбінгії як васали та сусіди франкської імперії наділена спеціальними правовими актами. Це робилося франками виключно з метою впорядкування відносин між їх підданими та сусідами і повторювало практику ранніх записів звичаєвого права та/або преторську практику регулювання прав федератів при Римській імперії. Власне існує і протилежна точка зору, що під назвою русів у тексті «Повісті временних літ» названі данні, або одне з їх племен, однак це також вкладається у контекст прикордонних франкам народів [20, с. 18–19]. Як би там не було, але згадати цю пам'ятку слід. Загалом прослідкувати значний зв'язок між нею та нормами, наприклад, «Руської Правди» не дуже вдається, хоча певні збіги і є.

Завершуючи цей огляд, маємо зазначити таке: хоча, власне, у вузькому сенсі пам'яток права цієї доби нам і не відомо, але історичні джерела донесли до нас чимало інформації про право як елемент культури східних слов'ян. Традиційно, певні відомості, як от частини «Повісті временних літ» виокремлюють як самостійні пам'ятки, але, на нашу думку, слід говорити про саму «Повість временних літ», а також і про інші згадані вище нарративи, як про джерела пізнання права, вивчення яких має відбуватися на рівні з власне пам'ятками. Також слід враховувати, що самі пам'ятки слід вивчати виключно в контексті розвитку права як елемента культури і навіть, якщо певні звістки чи пам'ятки не мають чіткого підтвердження їх вжитку в певний період, уточнення тягlosti культурної традиції цілком сприятиме відображенню їх ролі, і навпаки – вони доповнюватимуть і характеризуватимуть культуру певної доби новими рисами.

Використані джерела

1. Ромінський Є. В. Пам'ятки права Давньої Русі княжої доби: загальна характеристика / Є. В. Ромінський // Правова держава. – 2017. – Вип. 28. – С. 36–47.
2. Памятники русского права / под ред. [и с предисл.] проф. С. В. Юшкова. – М. : Госюриздат, 1952. – Вып. 1. Памятники права Киевского государства X–XII вв. – 288 с.
3. Петров И. В. Государство и право Древней Руси (750–980 гг.) / И. В. Петров. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2003. – 413 с.
4. Свердлов М. Б. От Закона русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – М. : Юридическая литература, 1988. – 176 с.
5. Лавровский Н. А. О византийском элементе в языке договоров русских с греками / Н. А. Лавровский. – СПб., 1853. – 163 с.
6. Малингуди Я. Русско-византийские связи в X в. с точки зрения дипломатики / пер. с нем. Д. А. Коробейникова // Византийский временник. – М. : Индрик, 1996. – Т. 56 (81). – С. 68–91; М. : Индрик, 1997. – Т. 57 (82). – С. 58–87.
7. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон [и др.]. – М. : РФСОН, 2010. – Т. II: Византийские источники. – 384 с.
8. Древняя Русь в свете зарубежных источников : хрестоматия / под ред. Т. Н. Джаксон [и др.]. – М. : РФСОН, 2009. – Т. III: Восточные источники. – 264 с.
9. Шершеневич Г. Ф. История кодификации гражданского права в России / Г. Ф. Шершеневич. – Казань : тип. Универ., 1898. – 128 с.
10. Ромінський Є. В. «Ряд», «устав», «закон» і «звичай»: взаємозв'язок між джерелами (формами) права в Давній Русі княжої доби / Є. В. Ромінський // Правова держава. – 2016. – Вип. 27. – С. 30–38.
11. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М. ; Л. : Изд. АН СССР, 1950. – 659 с.
12. Полное собрание русских летописей. – Изд. 2-е. – М., 1908. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – XVI с. – 938 стлб. – 87 с.
13. Ромінський Є. В. Договори князів з вічем як джерело права Київської Русі / Є. В. Ромінський // Правова держава. – 2008. – Вип. 19. – С. 38–44.
14. Ромінський Є. В. Договори князів з народом: вітчизняний досвід нормативного оформлення прав і свобод / Є. В. Ромінський // Права людини та основоположні свободи: історія та перспективи розвитку (до 800-річчя Великої хартії вольностей) : матеріали XXXIII Міжнародної історико-правової конференції (17–20 вересня 2015 р., с. Коблеве) / ред. колегія : І. Б. Усенко (голова) та ін. – Київ ; Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2015. – С. 189–198.
15. Закон Судный людем. Краткой редакции / под ред. М. Н. Тихомирова. – М. : Из-во АН СССР, 1961. – 179 с.
16. Руссов С. В. Варяжские законы с российским переводом и краткими замечаниями / С. В. Руссов. – СПб. : тип. медиц. департамента МВД, 1824. – 32 с.
17. Тихомиров М. Н. Пространные списки Закона судного людем / М. Н. Тихомиров // Закон судный людем пространной и сводной редакции / под ред. М. Н. Тихомирова. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 5–27.
18. Ромінський Є. В. Примарна Правда: історія непоставлених питань // Нормотворення і систематизація в праві: до 1000-річчя Руської Правди і 450-річчя Другого (Волинського) статуту Великого князівства Литовського : матеріали XXXV Міжнародної історико-правової конференції (22–25 вересня 2016 р., м. Дубно) / Є. В. Ромінський / ред. колегія: І. Б. Усенко (голова) [та ін.]. – Київ ; Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2016. – С. 67–85.
19. Троицкий С. В. Св. Мефодий как славянский законодатель / С. В. Троицкий // Богословские труды. – М., 1961. – Вып. 2. – С. 85–141.
20. Шорохова И. В. Древнерусское государство: проблемы становления и развития (IX – начало XI в.) / И. В. Шорохова. – Петрозаводск : Издательство ПетрГУ, 2015. – 43 с.

Ромінський Є. В. Пам'ятки права східнослов'янських протодержавних утворень V ст. – третьої чверті X ст.

Надано ретроспективний огляд звісток про східнослов'янське право V ст. – третьої чверті X ст. та джерел, у яких вони відобразилися. Звернута увага на те, що такі відомості представлені переважно нарративами, а отже, говорити про пам'ятки права можна досить умовно, оскільки такі джерела слід відносити до джерел пізнання права. Відомості про східнослов'янське право розглядаються у контексті розвитку культури і права як її елемента на відповідній території протягом IX–XIV ст. Особливу увагу приділена таким пам'яткам права, як «Закон судний людем» та «Варязька правда» та їх можливим впливам або вживанню на теренах східнослов'янських протодержавних утворень у зазначену добу.

Ключові слова: пам'ятка права, джерело права, джерело пізнання права, Середні віки, Київська Русь, східні слов'яни, історія права.

Роминский Е. В. Памятники права восточнославянских протогосударственных образований V в. – третьей четверти X в.

Дан ретроспективный обзор известных о восточнославянском праве V в. – третьей четверти X в. и источников, в которых они зафиксированы. Обращено внимание на то, что такие сведения представлены преимущественно нарративами,

а значить говорит о памятниках права можно достаточно условно, поскольку такие источники следует относить к источникам познания права. Сведения о восточнославянском праве рассматриваются в контексте развития культуры и права как ее элемента на соответствующей территории в течение IX–XIV вв. Особое внимание уделено таким памятникам права, как «Закон судный людем» и «Варяжская правда» и их возможному влиянию или применению на территории восточнославянских протогосударственных образований в названную эпоху.

Ключевые слова: памятник права, источник права, источник познания права, Средние века, Киевская Русь, восточные славяне, история права.

Rominskyi Ye. The monuments of law of the East Slavic proto-state formations of the V – third quarter of the X century

A retrospective review of news about East Slavic law of the V – third quarter of the X century and the sources in which they were reflected was given. Attention is drawn to the fact that such information is represented predominantly by narratives, and therefore speaking about the monuments of law can be relatively arbitrary, since such sources should be referred to sources of knowledge of law. Information about East Slavic law is considered in the context of the development of culture and law as its element in the corresponding territory during the X–XIV centuries. Particular attention is paid to such monuments of law as the Zakon Sudnyi Liudem and the Varangian Truth and their possible influences or use in the territory of the Eastern Slavic proto-state formations in the mentioned era.

Key words: monument of law, source of law, source of knowledge of law, Middle Ages, Kyivan Rus, Eastern Slavs, history of law.

УДК 340.12

Вікторія Володимирівна Середюк,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

КРИТИКА АНТРОПОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗУМІННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ГАНСОМ ЙОНАСОМ

Філософські концепції відповідальності є частиною методологічного підґрунтя теорії юридичної відповідальності. Переважно саме вони, на відміну від юридичного позитивізму, дають змогу зрозуміти, у чому полягає природа, сутність відповідальності, осмислити її як екзистенційний феномен. Відповідальність є сутнісною характеристикою людини. Однак починаючи з часів античної філософської думки, відповідальність розглядалася суто з антропоцентричного погляду, тобто у ставленні людини до людини.

Такий антропоцентричний підхід визначає світоглядні засади розуміння юридичної відповідальності у сучасній правовій доктрині. Цій проблематиці присвячена низка праць І. Безклубого, С. Бобровник, В. Гришука, А. Козловського, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Тарахонич та ін.

Варто зазначити, що відповідальність у філософсько-правовій думці переважно обґрунтовується за допомогою категоричного імперативу І. Канта, оскільки об'єднана у нерозривне відношення «розум – свобода – моральний закон – обов'язок – відповідальність».

Однак нині у зв'язку з володінням людиною технологіями ядерної, біологічної та хімічної зброї, а також відкриттями у сфері геному живих клітин, на нашу думку, необхідним є переосмислення традиційних концепцій відповідальності, які не охоплюють такі об'єкти відповідальності, як природа та життя на Землі в усьому його різноманітті.

Категоричний імператив І. Канта, який є раціональною підставою обґрунтування права та позитивного законодавства, також має бути переосмислений відповідно до сучасних умов технологічної цивілізації, а отже, має бути трансформована і раціональна підстава обґрунтування юридичної відповідальності.

Тому метою цієї статті є висвітлення «нового» категоричного імперативу Г. Йонаса в контексті критики антропологічного підходу до розуміння відповідальності, що може стати методологічною основою для подальших досліджень відповідальності в правознавстві.

Теорія відповідальності почала активно розвиватися та формуватися у цілісну систему знань у XIX–XX ст. Упродовж багатьох століть філософської та правової думки з етики відповідальності була включена природа як те, «за що» відповідає людина.

Так, у давньогрецькій та іудейсько-християнській традиціях людина постає «мірою усіх речей» (Протагор) або як створена за образом і подобою Бога, а отже, є господарем усього сушого на Землі. Проте, якщо у греків поняття «physis» виражає ще єдину систему «людина – природа» (хоча й у Платона, й у Аристотеля сфера морально-етичної регуляції обмежується безпосередніми людськими сто-